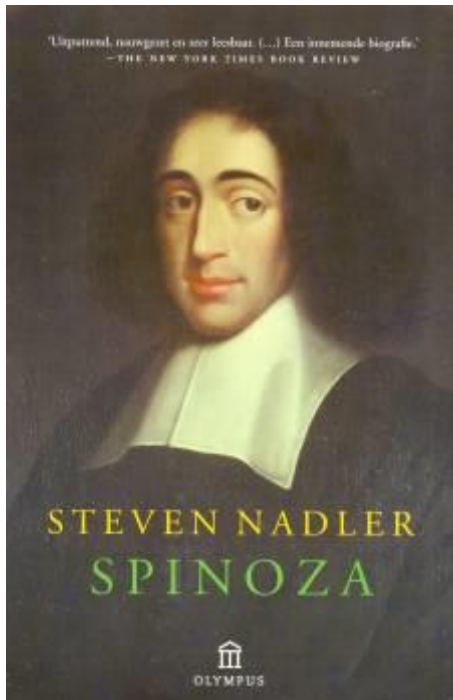

Spinoza's Theologisch-politiek traktaat doen

Deze knappe biografie van Spinoza heb ik van de week gelezen. Dit uit grote interesse voor Spinoza, maar ook om enige inspiratie op te doen om tot een beslissing te komen of ik de cursus over het Theologisch-politiek Traktaat van Spinoza die bij HOVO Limburg wordt gegeven, ga volgen. Ik wil graag iets meer van zijn filosofie lezen en toegelicht krijgen, zijn ideeën over de gedetermineerdheid van alles, over het 'dus' niet bestaan van een vrije wil, zijn ideeën over de mens en zijn passies e.d. en vooral zijn opvattingen over politieke filosofie en zijn staatsleer.

Maar heb ik eigenlijk wel zin om al die meer theologische onderwerpen tot mij te nemen, zijn bespreking van hoe de bijbel gelezen moet of kan worden, hoe profeten, hoe wonderen e.d. moeten worden gezien? Weinig.

Wat me uit Nadlers boek van Spinoza vooral opvalt en wat mij heel sterk voor hem inneemt: hij [Spinoza] is een échte filosoof – eentje die naar zijn ideeën wil leven. Niet iemand dus die zomaar wat roept, maar die zich aan wat hij leert, zelf

wat gelegen laat liggen.

Verder vind ik heel opvallend hoe de zo geprezen Hollandse tolerantie in het Zeventiende eeuwse Nederland eigenlijk behoorlijk tegenvalt. Spinoza was uiterst voorzichtig, zijn lijfspreuk 'Caute' (wees voorzichtig) had hij niet voor niets. Hij had alle reden om heel terughoudend te zijn.

Spinoza had een buitengewoon onafhankelijk geest. Na de banvloek heeft hij zich niets meer aan de Amsterdamse Joodse kringen gelegen laten liggen. Hij kreeg meer en meer een soort 'voorgangerrol' in vrijdenkende kringen en kreeg een in filosofie geïnteresseerde vriendenkring om zich heen.

Als ik aan die cursus deelneem en mij door de vele bijbelbesprekingen en zijn ideeën voor bijbelkritiek heen zal worstelen, zal dat mede zijn om te trachten een antwoord te vinden op de vraag waarom Spinoza überhaupt zoveel tijd en energie daaraan besteedde. Waarom liet hij dat niet gewoon achter zich, zoals hij de Joodse gemeente achter zich had gelaten? Als je de bijbel tóch niet als "Gods woord" ziet (als niet anders dan wat je met de rede, onze rationele vermogens, ook aan universele boodschap uit de natuur kunt halen), waarom dan zoveel tijd en energie toch nog aan die bijbel besteed. En dat juist door iemand die helemaal geen zin had in de twisten daarover. Waarom was die bijbel dan toch zo belangrijk voor hem. En hij hield zich niet alleen met het Oude Testament, maar ook met het Nieuwe bezig. Mij verbaast dat alles in hoge mate.

Als ik – hierover denkend – voor mezelf een antwoord probeer te formuleren, kom ik op het volgende:

[1] Van huis uit, van zijn vader Michael, kreeg Spinoza de hekel aan huichelarij en hypocrisie mee, aan bijgeloof en schijnvroomheid, aan onechtheid en schijn – hij moet de grote discrepantie tussen vergaande rituele voorschriften en het leven in de dagelijkse praktijk hebben doorzien. Spinoza zal er belang aan hebben gehecht zijn tijdgenoten in dezen op te voeden.

[2] De zeventiende eeuw was nog zo volop en officieel religieus, kerken en kerkelijke bedienaren hadden zóveel invloed op de maatschappij en zo'n grote greep op het leven van mensen, en met de stroming die een theocratie voorstond moest zo terdege rekening worden gehouden, dat er alle reden voor was om het religieuze denken (dat overwegend, zoals Spinoza het zag, uit bijgeloof bestond) te bestrijden en om te trachten de mensen uit de greep van dat denken te bevrijden. Dat kan een belangrijke inspiratie voor Spinoza geweest zijn. Net zoals de tegenwoordig weer groeiende (fundamentalistische vormen van) religiositeit voor iemand als Richard Dawkins reden is om zijn tijd te besteden aan een boek als "God als misvatting", waarin ook een vorm van hobbyïsme zit: iemand vindt dat gewoon hoogst interessant. Wellicht vormde bijbelkritiek ook voor Spinoza een intellectuele uitdaging.

[3] Om het recht op het vrije gebruik van de rede zonder inmenging van de theologen te bepleiten, om een scheiding tussen filosofie en theologie te krijgen, om te bewijzen dat vrijheid een voorwaarde is voor een vreedzame en deugdzame samenleving, moest Spinoza (triest eigenlijk) die grote omweg maken van zo'n uitvoerige en fundamentele analyse van de bijbel. Om het toen dominante denken onderuit te halen. Juist omdat theologen zich beroepen op het "woord van God", dat geopenbaard zou zijn in de bijbel, moest hij aantonen dat de bijbelboeken historisch gegroeide door mensen gemaakte teksten zijn, ontstaan en overgeleverd in specifieke omstandigheden en met specifieke doeleinden.

[4] Spinoza was de eerste (of één der eersten) die benadrukte dat de bijbel geen wetenschap, geen kennis bood, maar opriep tot gehoorzaamheid aan leefregels en iets zegt over de manier waarop mensen dienen samen te leven (heb God en uw naasten lief). Hij benadrukte dat profeten geen wetenschapper waren, maar mensen van grote verbeelding – als dichters. De profeten wilden een gemeenschap scheppen. We moeten hen dus niet benaderen met vragen naar waarheid, maar hooguit naar hun waarachtigheid. Geloofszaken zijn niet wáár in de wetenschappelijke (en traditionele) betekenis van het woord, maar kunnen wel werkzaam zijn en aanzetten tot daden. Als nu iemand als de theoloog Kuitert stelt dat het christelijk geloof een speciale vorm van verbeelding is, dan hoor je daar als het ware Spinoza doorheen.

[5] De XVIIe eeuw was de tijd van de opkomende (natuurkundige) wetenschap die natuurlijke verklaringen vond voor tot dan toe niet of halfbegrepen verschijnselen. Dit leidde tot nieuwe denkhoudingen en nieuwe rationele verklaringen– beginnend in kleine kring. Het was nog de tijd vóór de Verlichting. Hier en daar gingen lampen aan. We moeten ons dus terugverplaatsen naar die periode waarin de oude, bestaande religieuze verklaringen voor zovelen nog zo vanzelfsprekend waren. Het is juist de verdienste van mensen als Spinoza dát er andere inzichten gingen ontstaan. Vooral hij stond – met een paar anderen – aan de wieg van het vrijdenken. Natuurlijk moest die bevrijding zich vooral op godsdienstig vlak afspelen. Wilde er ruimte komen voor de fundamentele van een filosofie als die van Spinoza, dan moest er eerst heel veel puin worden gemaakt en geruimd. Ik vermoed dat veel van het Theologisch-politiek Traktaat als wegbereider bedoeld was voor wat hij systematische in zijn Ethica behandelde. Toen hij het Traktaat uitbracht had hij een groot deel van de Ethica al geschreven. Hij wilde met zijn Traktaat ook nagaan hoe de reacties erop zouden zijn en hoeveel ruimte er dan voor zijn Ethica was. Dat viel dus – gezien de felle antireacties – zwaar tegen.

Ik neig er al met al (maar nog met enige aarzeling) toe mij in te schrijven voor de cursus die door HOVO Limburg aldus wordt aangekondigd:

Het theologisch-politiek traktaat van Spinoza

Het doel van deze cursus is de gezamenlijke lectuur van het Theologisch-politiek Traktaat van Spinoza (1632-1677), in de context van zijn persoonlijkheid en wijsgerige opvattingen. Aan de orde komen dan vanzelf zijn originele gedachten over ethiek, Bijbelkritiek, over religie in het algemeen en de

georganiseerde godsdiensten in het bijzonder en zijn radicale opvatting over tolerantie. Een juist zicht op Spinoza's positie als Verlichtingsdenker en zijn latere invloed, o.a. als vermeend atheïst is van vitaal belang. Speciale aandacht verdient ook onze Gouden Eeuw als ambiance van Spinoza's leef- en denkwereld. Spinoza's toenemende invloed op het eigentijdse denken over religie zal voortdurend onze aandacht krijgen.

Docent: Prof dr L.M. de Rijk

vrijdag, 10:00 – 12:30 uur, van 5-10-2007 t/m 14-12-2007, niet op 26-9-2007 [dus 10 x 2,5 uur college]. Kosten €157,50

Aan te schaffen:

de Nederlandse vertaling van het Theologisch-politiek Traktaat, vert. door F. Akkerman. Wereldbibliotheek Amsterdam; bij voorkeur 2e druk 2002; ISBN 90284 17737.

Aanbevolen:

Steven Nadler, Spinoza, vert. door Frans van Zetten. Uitg. Olympus.

L.M. de Rijk, Religie, normen, waarden. Een kritische blik op een maatschappelijk debat. Uitg. Bert Bakker 2006

Colofon

Deze tekst, waarin ik na lezing van Steven Nadlers Spinoza-biografie besloot om mijn twijfel of ik een cursus over de TTP zou gaan volgen op te geven, plaatste ik op 7 August 2007 op een website die ik had voor ik bij het begin van die cursus met Spinoza.blogse.nl begon.

<http://diogenes.weblog.nl/geen-categorie/spinozas-theologisch-politiek-traktaat-doen/>

Jaren later werd door de provider weblog.nl opgeheven, waardoor ik de tekst en vele boekbesprekingen kwijtraakte. Op 12 januari 2017 vond ik hem terug – hij bleek bewaard te zijn op

<https://web.archive.org/web/20121216234720/http://diogenes.weblog.nl/geen-categorie/spinozas-theologisch-politiek-traktaat-doen/>